

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/060-068>

УДК (UDC) 94 (477) «192» : 322 : 296.1

CLOSURE AND REPURPOSING OF SYNAGOGUES IN UKRAINE DURING THE 1920S AS AN INSTRUMENT OF SOVIET ANTI-RELIGIOUS POLICY

Mykhailo Zholob*

Olha Perepeliuk**

Abstract

The relevance of this study lies in the need for a more comprehensive examination of Soviet policy toward Jewish religious communities in Ukraine during the period of the New Economic Policy (NEP). Despite a certain liberalization of state-confessional relations in the 1920s, it was precisely during this period that mechanisms for the administrative displacement of religious institutions from public life were established, one manifestation of which was the closure and repurposing of synagogues. In this context, particular attention should be paid to the implementation of anti-religious policy at the local level, the decision-making mechanisms employed by Soviet authorities, the responses of Jewish religious communities, and the methods used to legitimize these measures.

The purpose of the article is to examine Soviet policy regarding the closure and repurposing of synagogues in Ukraine during the 1920s, to identify the principal mechanisms of its implementation, to analyze the interaction between central and local authorities and Jewish religious communities, and to determine the rationale employed to justify the liquidation of religious buildings.

Scientific novelty. The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal mechanisms used to close synagogues in Ukraine throughout the 1920s. Drawing upon a wide range of archival documents, many of which are introduced into scholarly circulation for the first time, the study examines the activities of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, the All-Ukrainian Central Executive Committee, district executive committees, and local authorities in confiscating religious buildings from Jewish religious communities. The research identifies characteristic methods of legitimizing anti-religious policy through references to the cultural and educational needs of the population, shortages of public premises, and orchestrated campaigns designed to demonstrate the allegedly voluntary support of the "working people" for the closure of synagogues.

Conclusions. The study demonstrates that during the 1920s Soviet authorities gradually shifted from the predominantly selective closure of so-called house synagogues to the systematic confiscation of buildings belonging to Jewish religious communities. Despite the temporary relaxation of state-confessional policy during the NEP, state authorities consistently refused to return synagogues to believers even when legal grounds existed, justifying their decisions by the municipalization of property, the small size of religious communities, or the need to use the buildings for cultural and educational purposes. It has been established that the closure of synagogues was accompanied by the active use of propaganda mechanisms intended to present these decisions as expressions of public initiative and social necessity. By the end of the 1920s, an administrative model governing relations between the Soviet state and Jewish religious communities had been established, laying the groundwork for the large-scale anti-religious campaigns of the 1930s.

Keywords: Soviet government, anti-religious policy, Judaism, Jews, religious communities, synagogues, state-confessional relations, Ukraine, 1920s

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Archaeology, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine. E-mail: zholobb@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0745-8412>

** PhD in History and Archaeology, Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine. E-mail: perepeluka@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

ЗАКРИТТЯ ТА ПЕРЕПРОФІЛЮВАННЯ СИНАГОГ В УКРАЇНІ У 1920-Х РР. ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Михайло Жолоб*

Ольга Перепелюк**

Анотація

Актуальність статті зумовлена необхідністю поглибленого дослідження політики радянської влади щодо іудейських релігійних громад України в умовах нової економічної політики. Незважаючи на певну лібералізацію державно-конфесійних відносин у 1920-х рр., саме в цей період були сформовані механізми адміністративного витіснення релігійних інституцій із суспільного життя, одним із проявів яких стало закриття та перепрофілювання синагог. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження практики реалізації антирелігійної політики на місцевому рівні, механізмів ухвалення відповідних рішень, реакції єврейських релігійних громад та способів легітимації цих процесів радянською владою.

Мета статті – дослідити політику радянської влади щодо закриття та перепрофілювання синагог в Україні у 1920-х рр., з'ясувати основні механізми реалізації цієї політики, проаналізувати взаємодію центральних і місцевих органів влади з єврейськими релігійними громадами та визначити особливості обґрунтування ліквідації культових споруд.

Наукова новизна. У статті комплексно проаналізовано адміністративно-правові механізми закриття синагог в Україні упродовж 1920-х рр. На основі широкого кола архівних документів, значна частина яких уперше вводиться до наукового обігу, висвітлено практику діяльності НКВС УСРР, ВУЦВК, окружних виконавчих комітетів і місцевих органів влади щодо вилучення культових споруд у єврейських релігійних громад. Виявлено характерні способи легітимації антирелігійної політики через посилання на культурно-освітні потреби населення, дефіцит громадських приміщень та організацію кампаній із демонстрації нібито добровільної підтримки закриття синагог з боку «трудящих».

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що впродовж 1920-х рр. радянська влада поступово перейшла від переважного закриття так званих домових синагог до систематичного вилучення культових споруд єврейських релігійних громад. Попри тимчасове пом'якшення державно-конфесійної політики в умовах НЕПу, органи влади послідовно відмовляли віруючим у поверненні синагог навіть за наявності юридичних підстав, мотивуючи свої рішення муніципалізацією майна, нечисленністю громад або потребами культурно-освітніх установ. Доведено, що ліквідація синагог супроводжувалася активним використанням пропагандистських механізмів, покликаних представити ці рішення як прояв громадської ініціативи та суспільної необхідності. Наприкінці 1920-х рр. було сформовано адміністративну модель взаємовідносин держави з іудейськими релігійними громадами, яка стала підґрунтям для масштабного наступу на релігію у 1930-х рр.

Ключові слова: радянська влада, антирелігійна політика, іудаїзм, євреї, релігійні громади, синагоги, державно-конфесійні відносини, Україна, 1920-ті рр.

Цитування: Жолоб, М., & Перепелюк, О. (2026). Закриття та перепрофілювання синагог в Україні у 1920-х рр. як інструмент радянської антирелігійної політики. *Консенсус*, 3, 60–68.

<https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/060-068>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/237>

* кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та археології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна. Е-mail: zholobb@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0745-8412>

** доктор філософії (історія та археологія), доцент кафедри історії та етнології України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна. Е-mail: perepeluka@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

Постановка проблеми. Дослідження політики радянської влади щодо закриття та перепрофілювання синагог в Україні у 1920-х рр. є актуальним з огляду на необхідність переосмислення механізмів становлення тоталітарної моделі державно-конфесійних відносин. Незважаючи на значний масив праць, присвячених антирелігійній політиці більшовицького режиму, специфіка взаємин держави з іудейськими релігійними громадами й досі залишається недостатньо висвітленою, особливо на рівні практик реалізації адміністративних рішень на місцях. Аналіз архівних матеріалів дозволяє простежити не лише адміністративні механізми вилучення з користування віруючих євреїв культових споруд, а й стратегії легітимації цих процесів через апеляцію до суспільної доцільності, культурно-освітніх потреб і нібито добровільної ініціативи населення. Вивчення зазначених процесів сприяє глибшому розумінню еволюції радянської конфесійної політики, особливостей становища єврейських релігійних громад у добу НЕПу та зростання тиску на прояви колективних форм релігійного життя наприкінці 1920-х рр.

Аналіз досліджень і джерел. Проблема державно-конфесійної політики радянської влади щодо іудаїзму та єврейських релігійних громад в Україні знайшла певне висвітлення у вітчизняній історіографії, однак окремі аспекти, пов'язані з практикою закриття та перепрофілювання синагог у 1920-х рр., досі залишаються недостатньо дослідженими. Загальні тенденції розвитку державно-церковних відносин в Україні радянської доби проаналізовано у праці В. Єленського¹, який розкрив основні етапи формування антирелігійної політики більшовицького режиму. Репресивні механізми радянської влади щодо релігійних організацій висвітлено у дослідженні Н. Рубльової², де показано еволюцію державного контролю над конфесіями та діяльність каральних органів. Важливе значення для розуміння особливостей становища єврейського населення в умовах нової економічної політики має монографія О. Козерода³, в якій комплексно досліджено не лише суспільно-політичне та економічне, а й релігійне життя євреїв України у 1921-1929 рр. Окремі питання історії київської синагоги розглянуто у праці М. Кальницького⁴.

Джерельну основу статті становлять насамперед неопубліковані документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, серед яких листування НКВС УСРР, ВУЦВК, окружних виконавчих комітетів та місцевих адміністративних органів із питань закриття, передачі й використання синагог. Ці матеріали дозволяють простежити механізми ухвалення рішень, аргументацію органів влади та реакцію єврейських релігійних громад на вилучення культових споруд.

Мета статті – дослідити політику радянської влади щодо закриття та перепрофілювання синагог в Україні у 1920-х рр., з'ясувати основні механізми

¹ Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). К.: Либідь, 1991. 72 с.

² Рубльова Н.С. Репресії проти «церковників» і «сектантів» в УРСР, 1927-1939 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2007. № 1. С. 205-219.

³ Козерод О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. К.: СПД Савчина, 2003. 313 с.

⁴ Кальницький М. Синагога Киевской иудейской общины. К.: Институт Иудаизма, 1996. 28 с.

реалізації цієї політики, проаналізувати взаємодію центральних і місцевих органів влади з єврейськими релігійними громадами та визначити особливості обґрунтування ліквідації культових споруд.

Виклад основного матеріалу. За підрахунками НКВС УСРР, у 7 губерніях України станом на 1 вересня 1924 р. кількість закритих культових споруд склала 4,7% від загальної чисельності функціонуючих в останній рік існування Російської імперії. 14,5% від усіх закритих культових споруд становили 52 синагоги, 29 із яких знаходилися лише на Одещині та 12 у самій Одесі⁵. До прикладу, 1923 р. у Києві було закрито низку іудейських культових споруд – на вимогу керівництва закладів, на території яких вони знаходилися: синагогу Нахлес-Ісроель у садибі Шкіртресту, Тіферес-Ісроель при дитячій бібліотеці, синагогу Зайцева в лікарні⁶. Таким чином, чимало закритих культових будівель становили так звані «домові храми», тобто, як це було зазначено у спеціальному роз'ясненні НКЮ УСРР, такі культові споруди, що розміщувалися на території державних установ, лікарень, казарм, навчальних закладів, місць ув'язнення тощо⁷. Показовою у цьому плані стала публікація в нью-йоркській єврейській газеті «Der Tog» від 30 грудня 1922 р. телеграму Єврейського кореспондентського бюро з Москви під заголовком «Україна ліквідує синагоги в приватних будинках». У ній зазначалося: «Усі синагоги, які перебувають у приватних будинках, згідно офіційного наказу українського уряду, мають негайно закритися. Оскільки усі синагоги і молитовні перебувають у приватних будинках, релігійні євреї сильно постраждають від цього наказу»⁸.

Попри розгорнуту більшовиками політику антирелігійної пропаганди, відносини влади з релігійними громадами протягом більшої частини 1920-х рр. переважно формувалися в конструктивній площині. Із впровадженням в Україні НЕПу, який лібералізував не лише економічну сферу, але й дав поштовх аналогічним процесам у суспільно-політичному житті країни, відбулося поступове пом'якшення взаємин держави з релігійними структурами. На користь висновків, що настала пора деякого послаблення тиску влади на іудаїзм, може свідчити зменшення кількості випадків закриття або «перепрофілювання» синагог на світські установи⁹. Так, восени 1927 р. Одеський округовий виконавчий комітет відмовив житлово-будівельному товариству «Текстильник» у проханні передати в його користування приміщення синагоги Хотвейн-Ейцим, що знаходилася в Одесі на вул. Форостина¹⁰.

⁵ Центральний держархів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 2. Спр. 213. (Статистичні відомості про кількість релігійних громад, монастирів, склад духовенства, закриття церков, синагог, молитовних будинків та ін. в Україні). Червень 1924 р. – серпень 1925 р. Арк. 74.

⁶ Там само. Арк. 40.

⁷ Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини... С. 6.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2240. (Матеріали про діяльність єврейського підвідділу відділу нацменшин). 13 січня 1923 р. – 11 лютого 1924 р. Арк. 2.

⁹ Рубльова Н.С. Репресії проти «церковників» і «сектантів»... С. 57.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1092. (Листування з адмінвідділом Одеського окрвиконкому з розгляду заяв уповноважених релігійних общин). 24 лютого – 12 грудня 1928 р. Арк. 85.

Одним із характерних прикладів таких звернень стала доповідна записка уповноваженого єврейської релігійної громади містечка Ялтушків Могилів-Подільського округу, адресована в липні 1926 р. голові ВУЦВК Г. Петровському. У документі зазначалося, що ще 1 лютого 1926 р. громада уклала зі Жмеринським окружним виконавчим комітетом офіційний договір про передачу їй синагоги для відправлення богослужінь. Договір був належним чином оформлений і зареєстрований у нотаріуса, однак уже 16 липня того ж року Мала президія ВУЦВК ухвалила постанову про відібрання культової споруди у релігійної громади. У своєму зверненні уповноважений наголошував на безпідставності такого рішення та просив його переглянути, наголошуючи, що «800 євреїв сподівається, що їх прохання буде Вами розглянуто і задоволене»¹¹.

Наведений випадок не був поодиноким. Він відображав загальну практику, за якої місцева влада вкрай неохоче погоджувалася на повернення культових споруд віруючим, навіть за наявності відповідних клопотань і формальних правових підстав. Так, Маріупольський окружний виконавчий комітет, реагуючи на клопотання уповноважених іудейської громади Маріуполя щодо повернення у користування віруючих споруди колишньої синагоги, надав офіційне пояснення, що будівля і надалі використовуватиметься як спортивний зал, оскільки на його обладнання було витрачено 2 105 карб.¹²

Не менш показовою була справа єврейської релігійної громади Артемівська. У липні 1927 р. Адміністративний відділ НКВС УСРР, розглянувши звернення громадянина М. Левіна щодо повернення молитовного будинку, повідомив Артемівський окружний адміністративний відділ про відсутність підстав для задоволення його клопотання. Заявник наголошував, що будівлю на вул. Харківській, 28 було придбано виключно на кошти віруючих і вона ніколи не перебувала у державній власності. Проте НКВС зазначив, що ще у 1924 р. споруду було муніципалізовано на підставі постанови ВУЦВК від 22 січня 1920 р. про денационалізацію будівель, а тому підстав для перегляду цього рішення не існує. Таким чином, навіть посилення релігійних громад на приватне походження культового майна не ставало для влади достатнім аргументом для його повернення¹³.

Аналогічної позиції радянські органи дотримувалися й в інших регіонах України. Схожа ситуація трапилася з євреями міста Словечно на Поліссі, які після втрати 1924 р. синагоги через два роки забажали її повернути. Однак, культову будівлю на той час уже було переобладнано у навчальний пункт для допризовників. Побойуючись зростання невдоволення серед єврейського населення міста, НКВС

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1033. (Листування з адмінвідділом Могилів-Подільського окрвиконкому щодо закриття єврейської синагоги у м. Ялтушків). 7 жовтня 1925 р. – 9 лютого 1927 р. Арк. 2.

¹² ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1108. (Листування з адмінвідділом Маріупольського окрвиконкому щодо розгляду заяв уповноважених релігійних громад). 10 грудня 1925 р. – 3 липня 1926 р. Арк. 21.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 271. (Листування з адмінвідділом Артемівського окрвиконкому про денационалізацію єврейського молитовного будинку). 2 липня – 15 серпня 1927 р. Арк. 32.

УСРР вдався до детального розгляду справи. На підтвердження того, що будівля колишньої синагоги дійсно не підлягала поверненню релігійній громаді спеціальна комісія провела її технічне обстеження. Як констатували у звіті члени комісії, всередині культову споруду було повністю реконструйовано, причому в одній із кімнат знаходилися два замуrowаних у стіну котли для приготування їжі. Ще в одному приміщенні було влаштовано їдальню, а третє використовувалося як склад¹⁴. У зазначеному випадку віруючим нічого не залишалося робити, як примиритися з фактом неможливості відновлення діяльності синагоги.

Незважаючи на певне покращення відносин влади з іудейськими релігійними громадами, компартійний режим і надалі послідовно здійснював антирелігійну політику. Зокрема, як і раніше, продовжували відбуватися показові закриття синагог. У 1925 р. було зачинено хоральну синагогу Одеси. Миська газета «Вечерние известия» повідомляла: «У Бродській синагозі бідних не було видно. Там збиралася купка єврейських багатіїв, щоб під виглядом молитви вирішувати свої темні справи»¹⁵. Та ж участь 1926 р. спіткала хоральну синагогу Києва. Її переобладнали у клуб для єврейських кустарів¹⁶.

У жовтні 1927 р. адміністративний відділ Ніжинського окружного виконавчого комітету звернувся до НКВС УСРР з клопотанням про закриття п'яти синагог, мотивуючи це гострою нестачею приміщень для шкіл і культурно-освітніх установ, насамперед єврейських, які пропонувалося розмістити в колишніх молитовних будинках¹⁷. Спочатку НКВС відмовив у погодженні цього рішення, вказавши на відсутність документального підтвердження добровільної відмови релігійних громад від користування синагогами¹⁸. Проте вже під час повторного розгляду справи наркомат підтримав ініціативу місцевої влади, пославшись на нечисленність громади (585 віруючих на десять молитовних будинків), незадовільний технічний стан культових споруд та потребу міста у приміщеннях для шкіл, клубів і культурно-освітніх закладів. У результаті було санкціоновано закриття п'яти синагог із передачею їхніх будівель під світські потреби єврейського населення¹⁹.

Влада усвідомлювала небезпеку для своєї репутації наслідків застосування у боротьбі з іудаїзмом примусових адміністративних заходів, тому намагалася надавати ліквідації релігійних громад вигляду саморозпуску²⁰. Аби підтвердити, що закриття

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1005. (Листування з Коростенським окружним адмінвідділом щодо повернення молитовного будинку м. Словечно у користування єврейської релігійної громади). 26 листопада 1925 р. – 24 серпня 1926 р. Арк. 4.

¹⁵ Очаг темноты станет домом просвещения. *Вечерние известия*. 7 марта 1925. № 543. С. 3.

¹⁶ Кальницкий М. Синагога Киевской иудейской... С. 18.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1152. (Листування з адміністративним відділом Ніжинського окрвиконкому про закриття п'яти синагог у м. Ніжині та передачі церкви релігійним громадам). 21 лютого – 24 вересня 1928 р. Арк. 7.

¹⁸ Там само. Арк. 2.

¹⁹ Там само. Арк. 3.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 281. (Листування з адміністративним відділом Бердичівського окрвиконкому про закриття 4 молитовних будинків, 2 костелів і 2 синагог в с. Шпишинцях і в м. Н-Псков). 20 січня – 6 грудня 1927 р. Арк. 23.

синагог проводиться «на прохання народу», а не на вимогу місцевих партійних і державних органів, міліція часто змушена була шукати «ініціаторів» цієї справи серед робітничої молоді або військових, готуючи відповідні звернення²¹. В одному з таких звернень зазначалося: «Ми, робітники міськмилини імені тов. Зінов'єва, заявляємо відділу національних меншин, що вже настав час закрити синагогу Бродського, яка стала останнім часом біржою спекуляції і контрреволюційно-агітаційним центром. Тому ми просимо закрити її і замість неї відкрити робітничий клуб, орган, де буде гартуватися червона спайка робітників і селян»²².

Остаточне рішення у Ялтушківській справі, про яку вже йшлося вище, лише підтвердило небажання радянської влади повертати культові споруди релігійним громадам. Як зазначалося у підготовленому НКВС УСРР висновку, в містечку діяли дві єврейські культові споруди – Велика синагога та молитовний будинок «Бес-Гамедраш». Оскільки Велика синагога могла вмістити близько 290 осіб, тоді як чисельність віруючих, за офіційними даними, становила лише 66 осіб, посадовці дійшли висновку про відсутність потреби у функціонуванні другої культової будівлі. Водночас наголошувалося на гострій нестачі приміщень для культурно-освітньої роботи серед єврейського населення містечка. З огляду на це пропонувалося передати будинок «Бес-Гамедраш» під єврейську школу, клуб і читальню, фінансування яких мало здійснюватися з місцевого бюджету. У підсумку НКВС рекомендував відхилити клопотання 177 членів релігійної громади про повернення молитовного будинку та залишити в силі рішення про його закриття. Цей випадок засвідчує, що, декларуючи врахування потреб єврейського населення, радянська влада на практиці віддавала безумовний пріоритет культурно-освітнім установам світського характеру, остаточно витісняючи релігійні громади з традиційного для них простору²³.

Показовою ілюстрацією практичної реалізації такої політики є протокол позачергового засідання президії Жмеринської міської ради від 16 листопада 1928 р., присвяченого закриттю трьох міських синагог. Обговорення засвідчило, що питання розглядалося насамперед крізь призму господарської та культурно-освітньої доцільності використання культових споруд. Представники єврейських громадських організацій пропонували передати одну синагогу під клуб єврейських кустарів, другу – під культурний будинок або міський театр, третю – під клуб молоді, тоді як окремі учасники вимагали закриття всіх синагог міста з переобладнанням їх під школи. Водночас наголошувалося, що рішення має бути оформлене як наслідок волевиявлення населення, а не виключно ініціатива органів влади. У підсумку президія, посиляючись на незначну кількість віруючих (281 особа при шести синагогах міста) та потребу єврейського населення у клубах і культурно-освітніх

²¹ Козерод О.В. Євреї України... С. 141.

²² ЦДАГОУ. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 24. Документи про передачу Бродської синагоги під «робочий клуб» (протоколи, акти, листування). 6 листопада 1924 р. – 14 лютого 1925 р. Арк. 13.

²³ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1033. (Листування з адмінвідділом Могильов-Подільського окрвиконкому щодо закриття єврейської синагоги у м. Ялтушків). 7 жовтня 1925 р. – 9 лютого 1927 р. Арк. 32.

установах, постановила закрити три синагоги, передавши їхні приміщення під світські заклади. Таким чином, документ наочно демонструє характерний для радянської влади механізм легітимації антирелігійної політики: ліквідація культових споруд обґрунтовувалася суспільною користю та культурними потребами населення, тоді як інтереси релігійних громад фактично ігнорувалися²⁴.

Не менш показовою є заява «трудящих євреїв» Конотопа, подана до Конотопського окружного виконавчого комітету 17 травня 1928 р. Автори документа, використовуючи характерну для радянської доби ідеологічну риторичку, підкреслювали, що радянська влада нібито сприяла культурному розвитку всіх національностей, а тому просили передати одну з трьох міських синагог під професійно-технічну школу. При цьому стверджувалося, що релігійна громада, яка об'єднувала «незначну кількість нетрудового елементу», займає три великі будівлі, які «служать розсадником темряви й забобонів» і переважно пустують, тоді як культурні потреби єврейських трудящих залишаються незадоволеними через нестачу відповідних приміщень. Заявники висловлювали впевненість, що окружний виконавчий комітет задовольнить їхнє прохання і перетворить приміщення синагоги на професійно-технічну школу²⁵.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що політика радянської влади щодо синагог упродовж 1920-х рр. характеризувалася поєднанням формально-правових механізмів із послідовним адміністративним тиском на іудейські релігійні громади. На початковому етапі значна частина закритих культових споруд належала до категорії так званих домових синагог, розташованих у державних установах, однак уже в другій половині десятиліття об'єктом ліквідації дедалі частіше ставали повноцінні громади та їхні культові будівлі.

Висновки. Архівні документи свідчать, що навіть за наявності чинних договорів про користування синагогами, численних звернень віруючих або посилань на приватне походження культового майна державні органи, як правило, відмовляли у поверненні будівель релігійним громадам. Формальними підставами для цього ставали їхня попередня муніципалізація, технічне перепланування, нечисленність віруючих або необхідність використання приміщень для культурно-освітніх потреб.

Водночас дослідження засвідчує, що радянське керівництво прагнуло уникати відкритої демонстрації примусового характеру антирелігійної політики. Закриття синагог систематично обґрунтовувалося інтересами місцевого населення, розвитком освіти й культури або оформлювалося як наслідок ініціативи «трудящих», що мало створити враження добровільності відповідних рішень. Насправді ж така практика стала важливим інструментом легітимації поступового витіснення іудаїзму з суспільного життя.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1121. (Листування з адміністративним відділом Вінницького окрвиконкому про закриття двох синагог в м. Жмеринці). 9-10 листопада 1928 р. Арк. 65-65зв.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1138. (Листування з адміністративним відділом Конотопського окрвиконкому про закриття двох синагог в м. Конотопі). 31 травня – 21 серпня 1928 р. Арк. 5.

Отже, матеріали дослідження дозволяють зробити висновок, що політика щодо синагог у 1920-х рр. стала одним із ключових напрямів формування радянської моделі державно-конфесійних відносин. Попри тимчасове пом'якшення конфесійної політики в умовах НЕПу, наприкінці десятиліття пріоритет держави остаточно змістився на користь секуляризації суспільного простору та ліквідації релігійної інфраструктури під приводом задоволення культурно-освітніх потреб населення. Саме в цей період були сформовані адміністративні та пропагандистські механізми, які у 1930-х рр. стали підґрунтям для масштабного наступу радянської влади на релігію.

REFERENCES

- Kalnytskyi, M. (1996). *Synahoha Kievskoi iudeiskoi obshchyny* [The Synagogue of the Kyiv Jewish Community]. Kyiv: Institut Iudaizma [in Russian].
- Kozerod, O.V. (2003). *Yevrei Ukrainy v period novoi ekonomichnoi polityky: 1921-1929 rr.* [The Jews of Ukraine during the New Economic Policy: 1921-1929]. Kyiv: SPD Savchyna [in Ukrainian].
- Ochah temnoty stanet domom prosveshchennia* [The Stronghold of Darkness Will Become a House of Enlightenment]. (1925). *Vechernye izvestiia – Evening News*, March 7, No. 543, 3. [in Russian].
- Rublova, N.S. (2007). *Represii proty «tserkovnykiv» i «sektantiv» v URSR, 1927-1939 rr.* [Repressions against the "Churchmen" and "Sectarians" in the Ukrainian SSR, 1927-1939]. *З архівів VUChK-HPU-NKVD-KHB – From the Archives of the VUChK-GPU-NKVD-KGB*, Kyiv, 1, 205-219 [in Ukrainian].
- Yelenskyi, V.Ye. (1991). *Derzhavno-tserkovni vzaiemyny na Ukraini (1917-1990)* [State-Church Relations in Ukraine (1917-1990)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Отримано 03.08.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 24.08.2026

Прийнято до друку 31.08.2026

Submitted 03.08.2026

Received in revised form 24.08.2026

Accepted for publication 31.08.2026